

AZ ELIT DEMOKRÁCIÁJA

TÓTH BALÁZS

„Nincs még egy szó az emberi nyelv történetében, amellyel és amely által annyi minden történt volna, mint a demokrácia” – írja John Dunn.¹ Ez a mondat nemcsak a múltra, hanem a jelenünkre és a jövőnkre is érvényes lehet. A szakirodalomban manapság slágernek számít új demokráciaelméletek felállítása, új demokráciatípusok felfedezése és új fogalmak alkotása, ami tovább gyarapítja a demokráciáról szóló diskurzust, és még inkább az átláthatatlanság kódéba burkolja a fogalmat. Ennek eredményeként a fogalom folyamatosan változik, és többé nem lehet kialakítani számára egységes értelmet, csupán különböző típusainak jellemzőit, tulajdonságait és veszélyeit lehet leírni, és ez alapján meghatározni. Az alábbiakban én is egy ilyen kísérletre vállalkozom. Fontos leszögezni, hogy nem kívánok újabb demokráciafogalmat alkotni vagy egy régebbit újrafelfedezni. Célom, hogy rávilágítsak: nem kizárólag a diktatúrák vagy az autoriter rendszerek visszatérése fenyegeti a demokráciákat. Sőt a történelmi tapasztalatoknak köszönhetően a nyugati típusú többségi demokráciákat ezek veszélyeztetik a legkevésbé. A nagyobb fenyegetés az, hogy az oligarchia láthatatlan módon csorbítja és átformálja a demokráciát a pénzügyi elit, a lobbicsoportok tevékenysége és az úgynevezett szakértői döntéshozók zárt közössége segítségével – ezt az *elit demokráciájának* lehet nevezni. Habár látszólag a választópolgárok hozzák a döntéseket, ez azonban számos esetben távol áll a valóságtól, és különböző elitcsoportok irányítják az adott állam gazdaságát, közvéleményét és döntéshozói apparátusát.

A PÁRTOK MEGGYENGÜLÉSE

Elmer Eric Schattschneider amerikai politikatudós *Party Government* című munkájában így fogalmaz: „A politikai pártok teremtették meg a demokráciát, és a modern demokrácia elképzelhetetlen a pártok nélkül. Egy ország pártrendszerének állapota a legjobb indikátor arra, hogy megállapítsuk egy rezsim természetét.”² Ebből következik, hogy ha a pártok elgyengülnek és megbuknak, akkor az a demokráciát is magával rántja. Ezt a gondolatmenetet folytatva tehát ki lehet jelteni, hogy pártok nélkül nincs igazi demokrácia, és nincs igazi képviseleti kormányzat.³

A probléma az, hogy a választópolgárok bizalma meggyengült a pártok irányában, és az 1990-es évek óta folyamatos eltávolodás figyelhető meg a két fél között az egész világon. Ez a közöny vagy érdektelenség egyre nagyobb méreteket ölt, fő oka a közös érdekek hiánya.⁴ A politikusok és a pártok érdekei nem talál-

1 John DUNN: *Breaking Democracy's Spell*, Yale UP, New Haven, 2014, 5.

2 Elmer SCHATTSCHNEIDER: *Party Government. American Government in Action*, Transaction Publishers, New Jersey, 2004, 1.

3 Peter MAIR: *Ruling the Void. The Hollowing of Western Democracy*, Verso, London, 2013, 14–15.

4 *Uo.*, 3–5.

Elitellenesség
 – A Boulanger-kampány
 ábrázolása Jean-Eugène
 Buland *Propaganda* című
 1889-es olajfestményén
 (Wikimedia Commons)

koznak az állampolgárokéival, akik szemében a politika leértékelődik, és a politikusok cselekedetei irrelevánsnak, ha ugyan nem károsnak tűnnek számukra.

Habár a 20. század utolsó éveitől egyre többeket foglalkoztat a demokrácia megújításának problémája, ennek motivációi között a közömbösség megoldása nem játszik döntő szerepet, dacára annak, hogy a cél – csökkenteni a szakadékot a két fél között – adott.⁵ Tudományos és intézményi szinten folyik a vita a demokrácia megújításáról: az átlag választópolgár azonban, aki nem politológus, szociológus vagy politikai filozófus, nemigen érti, és nagyon távolinak érzi magát a problémától. Kölcsönös közömbösség alakul ki tehát a felek közt, ami veszélyezteti a képviseleti demokráciát, holott annak lényege épp az lenne, hogy kapcsolatot létesítsen a választók és a politikai vezetők között. Az előbbi csoport a magánéletbe vonul vissza, míg utóbbiak az intézményekhez, ezáltal mélyítve a szakadékot és elvágva annak lehetőségét, hogy párbeszéd alakuljon ki közöttük.

Az egyik oldalról elegendő arra utalni, hogy az emberek szavazási szokásai megváltoztak. A biztos pártválasztók köre szűkül, egyre kevesebben vannak, akik politikailag hosszú távra elköteleződnek egy párt mellett. Ez részben annak tudható be, hogy a pártok nagy része manapság nem egy adott ideológia vagy társadalmi osztály köré szerveződik, ezért kevésbé számíthat stabil választótkra. Az emberek nagy része véletlenszerűen szavaz, és még az a jobbik eset, ha egyáltalán él választójogával. Ennek következményeként mára a pártok funkciója is megváltozott. Egyre inkább eltűnőben van képviseleti szerepük, s inkább az állam működésében játszott eljárási feladatkörük növekszik. Ennek következtében, ahogy Peter Mair ír politológus írja: „Az állampolgárok résztvevőből nézőkké válnak, mialatt az elit egyre több és több teret nyer a saját haszna elérése

⁵ Uo., 7.

érdekében. Az eredmény pedig egy új demokráciaforma kezdete, ahol a polgárok otthon maradnak, mialatt a pártok a kormányzással foglalkoznak.”⁶

Úgy tűnik, napjainkban két válaszkíséret bontakozik ki a probléma megoldására. Az első a populista pártoké, amelyek olyan ideológiákkal próbálnak közeledni a választókhoz, amelyek nem voltak részei a modern politikai diskurzusnak: ilyen például a bevándorlók kérdése vagy a nemzeti identitás és kultúra védelme. Ezen pártok egy része ugyanakkor a képviselőkbe vetett bizalom elvesztése miatt a közvetlen demokrácia szélesítését is zászlajára tűzi. A második válasz a politikusok iránti bizalomhiányt úgy próbálja meg áthidalni, hogy tovább gyengíti a két fél közötti kapcsolatot: egyre nagyobb szerepet szán a nem majoritárius intézményeknek, a döntéshozás depolitizálásának, és amellett érvel, hogy ezek elfogadottsága és legitimitációja valójában növekszik. Ennek bizonyítékait láthatjuk az olyan nagy nemzetközi intézmények esetében, mint a Kereskedelmi Világszervezet, a Nemzetközi Valutaalap vagy az Európai Unió. Az olyan szerzők, mint Fareed Zakaria nem is titkolják, hogy itt a demokráciával ellentétes tendenciáról van szó: „Nekünk a mai politikában nem több, hanem kevesebb demokrácia kell.”⁷

Sokan úgy gondolják, hogy nem politikusokra, hanem szakértőkre kell bízni a fontos döntéseket, hiszen ők jobban értenek hozzá. Mair azonban felhívja a figyelmet arra a visszasságra, hogy hovatovább a nem-demokráciát is demokráciának kezdjük tekinteni: „A kortárs tudományos szakirodalom eláraszt minket a demokrácia különféle fogalmaival és a legitimitás különböző árnyalataival, ami által úgy tűnhet, hogy még a bírálói által is elfogadható bármelyik rendszer. A szakértői döntéshozatal nem illegitim vagy ellentétes a demokráciával.”⁸ Ez utóbbi folyamat nem mostanában indult. Az 1960-as évekre mindenütt kialakult tömegpártok azóta megszűntek vagy megszűnőfélben vannak, a szakadék a politika és a választópolgárok között pedig egyre nagyobb mértéket öltött. Habár a 20. század második fele sikertörténetként is felfogható a demokráciák számára (hiszen ebben az időszakban vált a világ országainak nagyobb fele demokráciává), a fogalom maga kiürült, és lényegében egy szakértői bázison nyugvó döntéshozás szinonimája lett, amit demokratikusnak kezdtek elfogadni.

Sokkal inkább oligarchikus rendszerekről beszélünk tehát, mintsem demokráciákról. Ezt a gondolatot támasztja alá az *oligarchia vastörvénye*, amelyet 1911-ben Robert Michels német szociológus fogalmazott meg *Political Parties* című könyvében.⁹ Ennek lényege, hogy egy idő után bármely demokratikus rendszer elkerülhetetlenül az elit irányítása alá kerül, és oligarchia alakul ki. Hatalomhoz jut egy vezetői elit, amely magában foglalja a bürokráciát, a végrehajtókat és a politikai stratégiákat is.

A képviseleti demokrácia tehát igen könnyen eltorzulhat, ha a szakértői döntéshozás eszméje veszi át az irányítást. Ez akár még elfogadottá is válhat a társadalomban, de valójában messze áll a demokráciától, amelyben az embereknek kellene a politikát irányítaniuk vagy legalábbis beleszólniuk annak legfontosabb kérdéseibe. Ha ezzel szemben apolitikussá válnak, annak elkerülhetetlenül az lesz az eredménye, hogy a döntéshozás oligarchikussá válik, miközben az oligarchiát paradox módon egyre többen a demokráciával azonosítják.

A DEMOKRÁCIA ELCÉGESEDÉSE

Egy másik gyakori kritika arra figyelmeztet, hogy a vállalati elit gazdasági hatalmánál fogva torzítja a demokráciákat. Megjelenik a korrupció, a politikán kívüli szereplők beleszólása az állam ügyeibe, valamint a média manipulációja. Ahogy Sheldon S. Wolin *Democracy Incorporated* című műve kifejti, a demokráciák folyamatosan és szisztematikusan „elcégeseznek”, azaz a vállalati kultúra, vezetés és hozzáállás kisajátítja azokat. Ezt főként az Amerikai Egyesült

6 Uo., 98.

7 Fareed ZAKARIA: *The Future of Freedom, Illiberal Democracy at Home and Abroad*, W. W. Norton & Company, New York, 2007, 248.

8 MAIR: *I. m.*, 137.

9 Robert MICHELS: *Political Parties, A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy* [1911], Batoche Books, Ontario, 2001, 240–241.

Államok példáján lehet nyomon követni, ahol a 2017-ben hivatalba lépett elnök maga is egy cégbirodalom vezetőjeként kezdte pályafutását.

A hagyományos kormányzat és a modern üzleti világ fúziója egyfajta irányított demokráciához vezethet. E két elem azonban nem egyenlően viszonyul egymáshoz, és a korporatív világ túlsúlya miatt egy olyan modell jön létre, ahol az állampolgárok végsősoron lemondanak az önkormányzásról, a jog uralmáról, az egyenlőségről és a politikai aktivitásról is.¹⁰ Különlegessége az ilyen menedzselt demokráciának, hogy a vezető nem építője, hanem csupán terméke. A magánkézben lévő médiumok segítségével, a gazdasági érdekcsoportok támogatásával és az emberek tömeges mozgósításával kerülhet hatalomra. Nem felépíti tehát a rendszert, mint azt Hitler vagy Mussolini tette, hanem a kapcsolati hálóján keresztül – főként a gazdasági kapcsolatai által – a rendszer termeli ki magából a vezetőt.¹¹ A demokrácia és a felelős állampolgárság ezzel párhuzamosan marginális, retorikai fogalommá silányul.

Az ilyen típusú „demokrácia” valójában autoriter rendszer, hiszen – habár a kormányzati szervek formális legitimitációval bírnak, szabad és törvényes választásokat tartanak – maguknak az embereknek nagyon kevés esélyük van arra, hogy beleszóljanak a politikába, vagy megváltoztassanak egy kormányzati programot. Szuperhatalmak esetében még könnyebben elképzelhető ilyen rendszer kialakulása, hiszen ezek hatalma, területi nagysága és népessége csökkenti azt az érzést, hogy az irányítást az állampolgárok ténylegesen kézbe vehetnék.

Az ilyen állam részben politikai, részben gazdasági elemre épül.¹² A politikai elemet a katonai hatalom és a kiterjedt szövetségi rendszer képezi. Gyengébb államokkal inkább bilaterális szerződések jönnek létre, amelyeknek feltételei azonban csak látszólag egyenlők, és elsősorban a szuperhatalom érdekét szolgálják. Fontosabb ezeknél a gazdasági elem, amelynek célja az elcégesedett állam globális kiterjesztése, leányvállalatainak létrehozása, ami gazdasági függőséget eredményez, és gyengíti a másik állam politikai és kulturális erejét. Az anyaország ezáltal olyan központtá alakul, ahol a katonai és gazdasági stratégiákat kidolgozzák, s mivel a tudományos újításokat, fejlesztéseket és a tőkét szintén itt termelik ki, ez tovább akadályozza a partnerországokat, hogy kitörjenek alárendelt helyzetükből. A demokrácia terjesztése ilyen körülmények között nem morális vagy etikai kérdés – ahogy azt a retorika állítja –, hanem olyan eszközzé válik, amely a szuperhatalmat segíti, hogy kiterjessze befolyását más államokra és érvényesítse gazdasági érdekeit.¹³

A vezetett demokrácia tehát gazdasági vállalkozássá alakíthatja át az országot, amelyet a vezetők menedzserei tulajdonságokkal felruházva irányítanak, a valós döntések átkerülnek a vezetőség és egy vezérigazgató kezébe. A politikusok és a különböző lobb- és vállalatcsoportok lesznek az igazgatósági tagok, akik könnyen befolyásolják a döntéshozó vezérigazgatót, mivel alapvetően az ő hozzájárulásuk, médiafelületük, illetve kampánytámogatásuk az, amely lehetővé teszi, hogy a vezérigazgatót – tehát az elnököt – megválasszák. Ezért az elnöknek az a célja, hogy boldoggá tegye az igazgatótanácsot, amely nem a nép érdekeit, hanem a vállalatokét tartja szem előtt.

Az elcégesedés egyik példája lehet Donald J. Trump, az Egyesült Államok 45. elnöke. Politikai előélet vagy tudás nélkül, viszont annál több vállalati és menedzserei tapasztalattal választották meg elnöknek, ami tökéletes vezetővé teszi egy menedzselt demokráciában. A probléma persze eleve kódolva van az amerikai választási rendszerben, hiszen a nép elektorokat választ és nem elnököt: ebből fakadóan az elnöknek nincs feltétlenül szüksége tényleges többségi támogatásra. Ez történt a 2016-os amerikai elnökválasztás esetében is.

a demokrácia terjesztése
olyan eszközzé válik, amely
a szuperhatalmat segíti

10 Sheldon S. WOLIN: *Democracy Incorporated. Managed Democracy and the Specter of Inverted Totalitarianism*, Princeton UP, New Jersey, 2008, XIV–XVI.

11 *Uo.*, 43–46.

12 *Uo.*, 132.

13 *Uo.*, 133–136.

Az ilyen állam azonban, mint minden vállalat, ellenfeivel vagy akár saját dolgozóival szemben is felléphet erőszakosan. Megjelennek olyan fogalmak, amelyek eddig csak a céges világban voltak használatosak: például a járulékos veszteség, amely a vállalatoknál azt jelentette, hogy az emberiességi szempontokat felülírják a vállalat érdekei; vagy a folyamatos verseny annak érdekében, hogy minél képzettebb embereket tudjanak alkalmazni, és azokat, akik már alkalmazásban állnak, minél nagyobb teljesítményre kényszerítsék. Egymás megalázása (és az erre való bátorítás) annak érdekében, hogy a ranglétrán az egyén előrébb jusson más kárára, ma a politikai életnek is mindennapos tartozéka. Ez hasonlatos egy cég vezetéséhez és működéséhez, ahol a profit maximalizálása érdekében gyakorta csökkentik a dolgozók létszámát és vesznek fel újakat, illetve folyamatosan „racionalizálják” a vállalat működését. Manapság a legtöbb demokráciában a pártok és politikusok is gyakran érvelnek amellett, hogy csökkenteni kell a kormányzati szektorban dolgozó munkavállalók számát, illetve a bürokráciát is egyszerűbbé kellene tenni. Fontos azonban azt is kiemelni, hogy egy állam esetében nemcsak ezt jelentheti a „cég működésének racionalizálása”, hanem a szociális kiadások csökkentését, munkahelyek megszüntetését, vagy éppen az adók emelését is.¹⁴

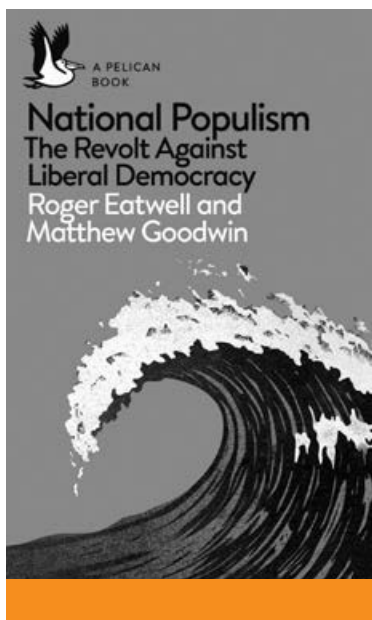
Láthatjuk tehát, hogy ha egy demokratikus államot magába szippant a vállalati világ, képes teljesen eltorzítani annak eredeti eszméjét. A politikai szempontból közömbös egyén számára ez akár előnyösnek is tűnhet (különösen, ha egy szuperhatalomban él), de a negatív következményei globálisan minden országot érintenek. A gazdasági elit lobbijereje képes egy demokráciát egyfajta vállalattá transzformálni, ami nagyon is közel áll az oligarchia eredeti fogalmához.

KÖZVÉLEMÉNY-ORIENTÁLT POLITIKUSOK

A fentiekre lehetne az a válasz, hogy a demokráciát veszélyeztető elit hatalma elensúlyozható a nép hatalmának növelésével, vagy másként: a demokrácia kiszélesítésével. Az elitnek azonban erre is van válasza: ha a nép hatalmát növeljük, az elit nem a vezetői rétegben próbál majd befolyást szerezni, hanem közvetlenül az embereket fogja manipulálni, és rajtuk keresztül befolyásolja majd a politikát.

Ezzel kapcsolatban Fareed Zakaria *The Future of Freedom...* című műve elsősorban az amerikai rendszert kritizálja. Könyvének ezt a részét kevésbé szokták idézni, pedig nagyon fontos dologra világít rá: arra, hogy habár az Amerikai Egyesült Államokat a demokrácia első számú példajaként szokták emlegetni, a lakosság nagy része elvesztette a hitét a demokráciában, és a népszerűség minden közvélemény-kutatás szerint egyre kevésbé hisz saját kormányának. Mindez „szükségessé tette a régi intézmények lebontását, a hagyományos hatalom aláadását, és egyes érdekcsoportok hatalomra juttatását a nép nevében. Az eredmény nagy egyenlőtlenség lett az amerikai rendszerben: több demokrácia, de kevesebb szabadság.”¹⁵

A túlzott demokratizáció az 1960-as éveket követően lehetővé tette, hogy a politikai rendszer sebezhetővé váljon a pénz, a lobbisták és egyes fanatikusok számára. Az amerikai rendszer megváltozott és közvélemény-centrikussá vált.¹⁶ Pedig az alapító atyák – főként James Madison – a demokráciát nem tartották jónak, a köztársasági államformát preferálták. Előbbi ugyanis szerintük nem stabil rendszer, hanem közvetlen és ellenőrizetlen népuralom, míg utóbbiban az állampolgárok maguk helyett küldötteket delegálnak a kormányzatba, hogy helyettük irányítsanak; ehhez persze megfelelő kontroll is szükséges. Ahogy Edmund Burke fogalmazott a bristoli választópolgárokhoz szóló beszédében: a képviselőknek általában és szokás szerint természetesen az őket

A nemzeti populizmus mint a liberális demokrácia elleni lázadás (2018)

¹⁴ *Uo.*, 143–144.

¹⁵ ZAKARIA: *I. m.*, 162.

¹⁶ *Uo.*, 166–167.

megbízó embereket kell támogatniuk, ugyanakkor megválasztásuk esetén nem függhetnek közvetlenül az állampolgárok véleményeitől, saját döntéseket kell hozniuk – „Valóban képviselőt választotok; de amikor megválasztjátok, nem Bristol képviselője, hanem a parlament képviselője lesz”.¹⁷ Tehát Burke a szabad mandátum mellett érvelt. Ez a felfogás azonban a mai viszonyok között eltűnni látszik, amikor Amerika egyre inkább a közvélemény-kutatások által irányított rendszerré alakul át.

Ez veszélyt jelent, hiszen az állampolgárokat olykor könnyű félrevezetni. Ha egy politikus nem eléggé korrump vagy nem ért egyet az uralkodó elittel, akkor az bármikor megkerülheti őt, hogy a médián keresztül befolyásolja választóit. Közvélemény-kutatási eredményeket minden képviselő olvas, s ha attól tart, hogy elveszíti mandátumát és ezzel politikai hatalmát, engedni fog, vagyis maga is közvélemény-orientált képviselővé válik. A lobbicsoportok és a gazdasági elitek tehát végsősoron, ha kerülőúton is, de képesek befolyásolni a polgárok által választott képviselőt.

Mindezzel párhuzamosan a pártok is egyre decentralizáltabbak lettek, és megnyíltak a választók felé. Ennek egyik példája az előválasztási rendszer, ahol eldönthetik, hogy kit indítson a párt elnökjelöltként. Ez elsőre talán jól hangzik, hiszen a párt visszanyerheti a bizalmat azáltal, hogy közelebb engedi az embereket a politikához (bár érdemes megjegyezni, hogy a statisztikák azt bizonyítják, igen kevesen élnek választójogukkal az előválasztáson), csökkentve ezzel a fentebb már említett szakadékot. Felmerül azonban egy másik probléma: nevezetesen az, hogy mára az amerikai elnökválasztás és a pártok működése is egyfajta támogatás-gyűjtő vállalkozássá vált. Ha van pénz, tudod az országot járni, meg tudod győzni a választókat az elő-, illetve az elnökválasztáson is, és további támogatásra tehetsz szert. A politikusok tehát nagyban függenek a lobbicsoportoktól, illetve támogatóiktól. „Az amerikai emberek úgy hiszik, elvesztették a kontrollt a kormányzat felett. Amit azonban nem vesznek észre, az az, hogy a politikusok is elvesztették azt”¹⁸ – foglalja össze Zakaria. Nem tűnik tehát túlzásnak azt állítani, hogy összességében a kisebbségben lévő, jól szervezett lobbik, pénzügyi és egyéb elitcsoportok irányítják Washington.

a nyugati liberális demokráciákban az oligarchia veszélye nagyobb, mint egy diktatúráé

INTŐ JELEK

Az előzőekben vázolt helyzetkép is mutatja, hogy miközben az Egyesült Államokat a nyugati típusú liberális demokráciák első számú példájaként emlegetik, valójában igen könnyen előfordulhat, hogy teljes egészében az elitek irányítása alá kerül. A választói érdektelenség, az, hogy a politikától elidegenedett polgárok egyre inkább egy szűk elit kezébe adják a hatalmat, eltorzítja és az oligarchia felé taszítja a demokráciát. A politikán kívülről érkező szereplők ugyanakkor egyfajta gazdasági vállalkozássá tudják transzformálni az államot, amelyben úgy tűnik, az állampolgárok szava dönt, miközben valójában egy szűk gazdasági elit az irányítás. A lobbicsoportok elitje pedig anyagi eszközei segítségével képes a politikusokat közvetett módon befolyásolni. A legnagyobb probléma mégsem ez, hanem az, hogy a médián keresztül a választókat is a saját érdekeik szerint manipulálhatják, akik így gyakorta nem saját értékeik és meggyőződéseik alapján voksolnak.

Mindez arra mutat, hogy a nyugati liberális demokráciákban az oligarchia veszélye nagyobb, mint egy diktatúráé. Utóbbi esetében sokkalta nyilvánvalóbb előjelek utalnak a demokrácia közelebbi bukására, és ennek elkerülésére több történelmi tapasztalattal is rendelkezünk. Az oligarchia ezzel szemben újfajta fenyegetést jelent, amely sokszor rejtőzve jelenik meg; ám ha figyelünk az apró jelekre, még idejében felismerhetjük, és megakadályozhatjuk, hogy a demokrácia kizárólag az elit demokráciájává váljon. ■

17 *Select Works of Edmund BURKE 4. Miscellaneous Writings*, Liberty Fund, Indianapolis, 1999, 12.

18 ZAKARIA: *I. m.*, 177.